РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА
CHAPTER 3. VOCATIONAL EDUCATION

УДК : 378.018.8.011.3-051:373.3]:159.923.5(045)

Вячеслав Вікторович Борисов
ORCID ID: 0000-0002-3117-2118
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та методик навчання,
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
borysow13@gmail.com

Світлана Миколаївна Лупінович
ORCID ID: 0000-0002-6185-470X
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та методик навчання,
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
svetlanalupinovich@gmail.com

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНІВ РЕФЛЕКСІЙНОСТІ З ПОКАЗНИКАМИ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У науковій статті висвітлюються результати емпіричного дослідження кореляції показників рефлексійності з показниками процесу самоактуалізації у студентів спеціальності «Початкова освіта» (з 2 по 5 курс навчання). Метою статті є надання якісної характеристики встановленому зв'язку між досліджуваними властивостями. За допомогою методів діагностики було встановлено співвідношення рівнів рефлексійності студентів із такими показниками їхньої самоактуалізації, як: складові процесу рефлексії, різновиди рефлексії, смисложиттєві орієнтації, рівні домагань студентів.

Ключові слова: майбутній вчитель початкових класів, рефлексійність, рівень рефлексійності, самоактуалізація, рівень домагань, рефлексія, смисложиттєві орієнтації.

Вступ. Однією з умов, що забезпечує адаптивність освітнього середовища закладу загальної середньої освіти та якість початкової освіти, є готовність вчителя початкових класів до роботи в умовах Нової української школи (Гриневич, Елькін, Калашнікова, 2016, с. 11–12). Проте саме на цьому рівні існує суперечність між вимогами соціального замовлення на створення якісних умов соціалізації і освітнього розвитку кожної дитини та неготовністю педагогічних кадрів до роботи у нових умовах професійної педагогічної дійсності. Адже професійна педагогічна діяльність сучасного вчителя в її практичному сенсі – це розв'язання безлічі конкретних педагогічних завдань, які потребують, насамперед, добре розвинутих здатностей до творчої інноваційної активності, самокритичності, уміння здійснювати самоаналіз роботи та задіяння способів професійного самовираження тощо. Умовно можна сказати, що вчитель молодшої шкільної ланки

одночасно має займати декілька функціональних позицій: проектувальник діяльності з навчання учнів (В. Андрієвська (2009), О. Дубасенюк (2003)), організатор діяльності учнів з розв'язання навчального завдання, «експерт з комунікації» (В. Бадер, В. Борисов, І. Вікторенко, Л. Гаврилова, А. Галенко (2014), О. Корніяка (2009)), творець власного досвіду «дослідник-аналітик» (В. Борисов (1997), М. Марусинець (2012)). Основою професійної самоактуалізації учителя молодших класів є постійне осмислення власних здобутків та досвіду (формула Дж. Познера: «досвід + рефлексія = професійний розвиток») (Posner, 2009). Відповідно, залежно від функціональної позиції учителя початкових класів у освітньому процесі його рефлексія може набувати види: рефлексія конструювання, інтерактивна рефлексія, оглядова рефлексія (Борисов, Гевко, 2020). За спостереженням А. Павленко (2019), рефлексійна діяльність і здатність до рефлексії (рефлексійність)

входить до складу діяльності кожного з учасників освітнього процесу (педагогічні, науково-педагогічні працівники та здобувачі освіти), а саме: практичної педагогічної діяльності, навчально-пізнавальної науково-педагогічної діяльності і за своїм значенням входить до освітньої мети і запланованих освітніх результатів (Павленко, 2019, с. 34).

Найбільш вдалим періодом розвитку зазначених властивостей є студентські роки, ресурс яких дозволяє позитивно змінити потрібні показники. Рефлексійність у процесі професійної самоактуалізації дозволяє майбутнім учителям усвідомити себе суб'єктами діяльності та набутти ціннісної спрямованості. Адже суб'єктами професійної діяльності у закладі вищої освіти є студенти, переважно у юнацькому віці (17–22 років), який за психолого-педагогічними характеристиками відрізняється пошуками соціального самовизначення, початком розбудови власного образу та стилю життя з опорою на певні цінності, сенси, ідеали (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001). У цей період формується нова особистісна позиція, що пов'язана з професійною спрямованістю, яку відбивають ціннісні орієнтації, сенсожиттєві орієнтири, рівень домагань, самооцінка (Л. Яворовська, Р. Камишнікова, О. Поліванова, С. Яновська, С. Куделко (2013)), відбувається інтенсивний особистісно-професійний розвиток С. Оксамитна (2011), Л. Афанасенко, І. Мартинюк, Л. Омельченко, С. Яшник (2018), О. Кочарян (2011), відбувається оцінка і переоцінка власних професійних і особистісних якостей. Важливою складовою усвідомлення своїх якостей, а також самооцінки у студентські роки належить рефлексії – зануренню у світ власних вчинків, почуттів, співставлення їх з оточуючою дійсністю.

На думку Л. Волверде (1982), рефлексувати – означає ставити собі питання: «Що і чому я зараз роблю?». Здобувачі вищої освіти у своїй діяльності з перших курсів поставлені у рефлексійну позицію, бо тільки самооцінка власних дій може оптимізувати способи досягнення високих результатів. При цьому посилення процесів рефлексійності у структурі студентської самосвідомості впливає на усвідомлення себе у часі, прагнення до самопізнання, оцінки власних можливостей, здатностей створювати необхідні умови для самореалізації. Л. Божович (1979), С. Рубінштейн (2000), С. Максименко (1999) та інші наголошували на значущості наявності у особи

специфічної моделі майбутнього, образу майбутнього, розширення часової зони спонукань. Д. Елкінз (1979) при розгляді рефлексійності висунув тезу, що завдяки їй людина здійснює аналіз змісту своєї свідомості та власного життєвого досвіду. Поліфункціональність рефлексійності є причиною того, що, на думку Ю. Кулюткіна і Г. Сухобської (1971), рефлексійні процеси пронизують усю діяльність здобувачів вищої освіти. Результати досліджень Л. Кацовой (2005), О. Мамчич (2003), С. Пільової (2011), С. Добревої (2018) доводять, що саме у студентські роки є необхідні психолого-педагогічні умови для розвитку рефлексії: виражена потреба у самопізнанні, змістовна самооцінка, висока потреба у спілкуванні, наявність труднощів самоусвідомлення та внутрішніх конфліктів. Отже, в багатьох наукових розвідках бачимо спроби обґрунтувати механізми розвитку професійної самоактуалізації через формування у здобувачів вищої освіти складових рефлексійності шляхом артикулювання таких факторів, як: сензитивність періоду студентства до становлення суб'єктності, їхнє природне прагнення до пізнання та життєтворчості, а також аналітико-рефлексійна сутність самого процесу здобуття вищої освіти. Ми бачимо потребу у розгортанні подальших наукових досліджень кореляції рівнів розвиненості рефлексійності здобувачів вищої освіти та успішності їхньої професійної самоактуалізації, зокрема у площині особливостей освітнього процесу майбутніх учителів молодшої шкільної ланки.

Мета статті: якісно охарактеризувати взаємозв'язок рівнів рефлексійності здобувачів вищої освіти із показниками їхньої особистісної самоактуалізації.

Для реалізації мети статті було використано теоретико-емпіричні **методи дослідження**, зокрема, для вивчення теоретико-методологічних засад взаємозв'язку рефлексійності та самоактуалізації особистості були використані: аналіз, синтез, систематизація, порівняння інформації у філософській, психолого-педагогічній літературі із проблеми дослідження; а також констатувальний експеримент, який передбачав проведення тестувань, опитувань, проєктивних досліджень з використанням стандартизованих авторських методик. Для оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частинами визначених показників у вибірці був використаний багатофункціональний критерій Ст'юдента.

Результати дослідження та обговорення. У статті «Позиція рефлексії в процесі самоактуалізації майбутніх вчителів початкових класів» (Борисов, Гевко, 2020) висвітлено результати дослідження, присвяченого питанням рефлексії й самоактуалізації студентів під час навчання у педагогічному ЗВО. Зокрема, послідовно розвинуто положення про те, що професійна рефлексія в процесі самоактуалізації майбутніх вчителів початкових класів є процесом усвідомлення педагогічних проблем, їх аналізу та визначення перспективних шляхів їх вирішення. Ми продовжили дослідження за цим напрямком та здійснили діагностичне вивчення рівнів рефлексійності 238 студентів спеціалізації «Початкова освіта» Хортицької національної

академії (м. Запоріжжя) та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль), виявили кореляцію рівнів рефлексійності із складовими рефлексії, різновидами рефлексії, смисложиттєвими орієнтаціями та рівнями домагань студентів.

Результати дослідження, за модифікованою методикою А. Карпова і В. Пономарьової (2003), дозволили розподілити респондентів на три групи: студенти з низьким рівнем рефлексійності – 1 група, з середнім рівнем рефлексійності – 2 група, з високим рівнем рефлексійності – 3 група. Статистична достовірність розраховувалась за критерієм Стюдента і склала $p < 0,05$ (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл студентів за рівнем рефлексійності (%)

	Групи, які брали участь у дослідженні			$p < 0,05$
	1 (низький рівень рефлексійності)	2 (середній рівень рефлексійності)	3 (високий рівень рефлексійності)	
Познани у стінах	3	5	7	1 і 2; 1 і 3
Кількість (%)	55	33	12	

Більшість студентів увійшло до 1 групи і мають низький рівень рефлексійності (55 %), який визначається невмінням аналізувати власні помилки. Студентам важко розмірковувати над чинниками, що спричиняє труднощі при плануванні діяльності, визначенні цілей і прогнозі результатів. Студентів із середнім рівнем рефлексійності (2 група) – 33 %. 3 високим рівнем рефлексійності (3 група) – 12 %. Для студентів високого і

середнього рівня рефлексійності притаманні схильність до контролю і аналізу власної діяльності і дій оточуючих. Вони бачать своє майбутнє у взаємозв'язку з минулим і майбутнім.

Проведене дослідження показників рефлексійності майбутніх учителів початкової школи з другого по п'ятий курс (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка рефлексивності студентів за курсами (%)

	Групи, які брали участь у дослідженні						p≤0,05
	1 (низький рівень рефлексійності)		2 (середній рівень рефлексійності)		3 (високий рівень рефлексійності)		
Курс	Показники у стінах	Відсотковий показник	Показники у стінах	Відсотковий показник	Показники у стінах	Відсотковий показник	
2	2	22,2	5	9,4	7	1,7	1 і 2; 1 і 3
3	2	20,1	6	10	8	3,2	1 і 2; 1 і 3
4	3	18,2	6	10,3	7	5,1	1 і 2; 1 і 3
5	3	14,9	6	11,9	7	6,6	1 і 2; 1 і 3

Отримані дані свідчать, що рівень рефлексійності студентів, з переходом від курсу до курсу демонструє позитивну динаміку. Так, до 5-го курсу кількість студентів з низьким рівнем рефлексійності знижується у два рази і становить 14,9 %. На 2-му курсі цей показник становив 22,2 %

студентів. Високий показник підвищився у три рази і на 5-му курсі – 6 % (на 2-ому – 1,7%). Середній рівень з 9,4 % на 2-ому курсі підвищився до 11,9 % на 5-ому. Показники динаміки від курсу до курсу значущі за критерієм t Стюдента, $p \leq 0,05$. Отримані дані дають підстави ствержувати, що

рефлексивність у студентів позитивно змінюється під впливом спрямованості їх діяльності і професіоналізації. Саме протягом 2 та 3 курсів навчання відбувається стабілізація проявів рефлексійності. У більшості майбутніх учителів початкової школи він стає середнім і високим. Позитивну динаміку рефлексійності студентів

можна розглядати як потенціал самостійності, здатності до аналізу і розв'язання проблем.

Було виявлено *кореляцію видів рефлексії, які демонструють студенти з різним рівнем рефлексійності* (табл. 3).

Таблиця 3

Кореляція видів рефлексії до рівня рефлексійності (у %)

Види рефлексії	Групи, які брали участь у дослідженні		
	1 (низький рівень рефлексійності)	2 (середній рівень рефлексійності)	3 (високий рівень рефлексійності)
Ретроспективна	17	5	2
Ситуативна	6	15	12
Перспективна	5	18	20

Виявлено, що студенти з низьким рівнем рефлексійності більш схильні до ретроспективної рефлексії (17 %). Ретроспективна рефлексія дозволяє фіксувати схильність суб'єкта до аналізу власних помилок, розмірковуванню над причинами, передумовами, мотивами, результатами діяльності. Цей вид рефлексії виявляється в тому, що суб'єкт часто і тривалий час обмірковує, оцінює минулі події та аналізує свої помилки і огріхи.

Схильність до ситуативної рефлексії виявили 15 % студентів із середнім і 12 % з високим рівнем рефлексійності. Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередню залученість суб'єкта у ситуацію, критичне усвідомлення поточної діяльності і її елементів. Ситуативна рефлексія дозволяє, за необхідності, координувати, контролювати і корегувати виконання діяльності згідно з умовами, що змінюються. Зовнішніми проявами ситуативної рефлексії є такі характеристики поведінки: час обмірковування суб'єктом поточної діяльності; частота звернень до обмірковувань і тривалість їх у часі; ретельність підготовки прийняття рішення.

Схильність до перспективної рефлексії виявили 18 % студентів із середнім і 20 % з високим рівнем рефлексійності. Перспективна рефлексія обіймає аналіз схильності суб'єкта до розмірковувань про майбутню діяльність, планування, уявлення про мету і майбутні результати, вибору найбільш ефективних стратегій виконання, прогнозу вірогідного результату діяльності. Характеристикою у поведінці перспективної рефлексії може бути ретельне планування деталей, що мають велике значення для виконання майбутньої діяльності, хвилювання про майбутнє

3 метою з'ясування *структурних компонентів процесу рефлексії студентів з різним рівнем рефлексійності та їх ключових характеристик* нами було проведено проєктивне дослідження методом незавершених речень. Майбутнім вчителям початкової школи було запропоновано завершити наступні речення: «Я – студент, отже...»; «Ми – студенти, отже ...»; «Вони – студенти, отже...». Продовження речень такого типу передбачає формулювання респондентом висловлювання, що демонструє його уявлення про власний соціальний (професійний) стан і усвідомлення свого особистісного (професійного) статусу. За якісними характеристиками ми розподілили відповіді студентів на три групи. 1 група – відповіді (55 %), що віддзеркалюють примітивні уявлення про природу людини та роблять акцент на соціальному статусі студента, а не на особистісних характеристиках, що зумовлюють певний бажаний соціальний (професійний) статус. 2 група (33 %) – відповіді, у яких зроблено спробу зв'язати навчання з розвитком особистості. Відповіді цього типу демонструють розмірковування студентів про збільшення міри відповідальності людини, про розширення кола спілкування: «Я – студент, отже маю старанно вчитися з метою підвищення свого рівня професійної підготовки». 3 група (12 %) – відповіді, що демонструють прагнення до самоусвідомлення, уваги до природи людини, розмірковування про потенційні можливості саморозвитку (Я – студент, отже моє майбутнє залежить від мене, варто вчитися, щоб стати професіоналом).

Аналіз продовження речення «Ми – студенти, отже...» дозволяє оцінити особливості сприйняття себе як представника певної соціальної групи.

Більшість студентів (65 %) обмежилися емоційною оцінкою: «Ми – студенти, отже це – круто!», «Ми – студенти, отже нам можна розважатися!». 25 % відповідей вказують на перевагу зовнішнього локусу контролю студентів: «Ми – студенти, отже, маємо допомагати один одному». 10 % респондентів у відповідях зафіксували якісні професійно значущі особливості. Наприклад, «Ми – студенти, отже, ми маємо спільну мету – отримати якісну освіту, щоб забезпечити власне майбутнє».

Аналіз продовження речення «Вони – студенти, отже ...» дозволяє виявити особливості сприйняття студентами представників ідентичних соціальних груп. 35 % відповідей були найбільш емоційно-негативними і стислими, наприклад: «Вони – студенти, отже вони глупаки...»; «Вони – студенти, отже марно витрачають час...». У 47 % відповідей простежується спроба аналітичної оцінки інших студентів, наприклад: «Вони – студенти, отже, теж отримують вищу освіту». У

відповідях 18 % респондентів простежується свідоме ціннісне ставлення до формування професійних спільностей.

За результатами проведеного дослідження нами було визначено п'ять компонентів рефлексії студентів: особистісний (про це свідчать відповіді студентів, які були спрямовані на саморефлексію та самоусвідомлення); професійний (про це свідчать відповіді студентів, які розкривали бачення навчальної діяльності, що пов'язана з майбутньою професією); соціальний (про це свідчать відповіді, спрямовані на якісну оцінку інших, ціннісну складову міжособистісної та професійної взаємодії); емоційний (на нього вказує вираженість емоційних характеристик окремих відповідей); розпливчатий (адже були наявні відповіді, які не стосувалися предмета вивчення та їх не можна віднести до жодного з перерахованих вище компонентів) (табл. 4).

Таблиця 4.

Компоненти рефлексії студентів з різним рівнем рефлексійності (у %)

Компоненти	Групи, які брали участь у дослідженні		
	1 (низький рівень рефлексійності)	2 (середній рівень рефлексійності)	3 (високий рівень рефлексійності)
Особистісний	0	11	15
Професійний	3	12	11
Соціальний	7	8	6
Емоційний	11	5	3
Розпливчатий	8	0	0

Співвіднесення отриманих результатів із рівнями рефлексійності студентів дає змогу виявити, що у студентів з низьким рівнем рефлексійності (1 група) у переважній кількості відповідей наявний емоційний компонент. У студентів із середнім і високим рівнем рефлексійності у відповідях яскраво виявляється особистісний (11 %, 15 %) і професійний (12 %, 11 %) компоненти. Зазначимо, що у студентів з низьким рівнем рефлексійності відповіді цього дослідження демонструють спрямованість на примітивні уявлення про природу людини; переважає емоційна оцінка подій, досвіду і явищ. У студентів із середнім рівнем рефлексивності виявлено спроби пов'язати навчання з розвитком особистості. Такі відповіді демонструють судження студентів про збільшення міри особистісної відповідальності людини, про розширення кола професійного спілкування, простежується ціннісно-смысловий компонент оцінки інших студентів. У студентів з високим і середнім рівнем рефлексійності відповіді демонструють їхнє

прагнення до самоусвідомлення, увагу до природи людини, розмірковування про потенційні можливості професійної самоактуалізації.

Для віднайдення *кореляції смисложиттєвих орієнтацій та різних рівнів рефлексійності особистості серед майбутніх учителів початкової школи* було використано Тест смисложиттєвих орієнтацій (в адаптації Д. Леонтьєва, 1986). Дослідження профілів середніх значень проводилося на кожному курсі. У цілому загальний вид профілів середніх значень усвідомленості життя та показників локусу контролю відмінний між групами студентів з низьким, середнім і високим рівнем рефлексійності, при значущості $p \leq 0,05$, і не відрізняється між групами студентів з середнім і високим рівнем рефлексійності. Оскільки значущих відмінностей не виявлено, тому кількісні дані не наводимо.

Одним із етапів нашого дослідження було *визначення рівнів домагань студентів з різними рівнями рефлексійності*. Рівень домагань

визначає бажаний рівень самооцінки, здатність реалістично ставитися до себе, до своєї діяльності, здатностей і можливостей, особистісний потенціал. Нами було використано діагностичну методику самооцінки Дембо-Рубінштейна у модифікації Парафіян (Методика діагностики Дембо-Рубінштейн, 2020). Методика визначає декілька рівнів домагань, зокрема: реалістичний рівень (характеризує результат від 60 до 74 балів), порівняно високий (від 75 до 89 балів) рівень

вказує на оптимальне уявлення про свої можливості і є важливою складовою особистісного і професійного зростання. Нерелістичний рівень (результат від 90 до 100 балів) вказує на некритичне ставлення до власних можливостей. Індикатором несприятливого розвитку особистості є занижений рівень домагань (менше 60 балів). Розподіл студентів з різним рівнем рефлексійності за рівнями домагань представлений у таблиці 5.

Таблиця 5

Розподіл студентів з різним рівнем рефлексійності за рівнями домагань (%)

Рівень домагань	Групи, які брали участь у дослідженні						p ≤0,05
	1 (низький рівень рефлексійності)		2 (середній рівень рефлексійності)		3 (високий рівень рефлексійності)		
	Показники у стінах	Відсотковий показник	Показники у стінах	Відсотковий показник	Показники у стінах	Відсотковий показник	
Реалістичний	0	0	68,4	18,3	82,6	1,9	
Високий	0	0	82	13	85	10,2	1 і 2; 1 і 3
Нереалістичний	92,5	41,2	0	0	0	0	
Занижений	46,1	15,4	0	0	0	0	1 і 2; 1 і 3

Згруповані дані дозволяють зробити висновок, що студентам з низьким рівнем рефлексійності відповідає нереалістичний (41,2 %) і занижений (15,4 %) рівень домагань, що може свідчити про переважаючу неадекватність оцінки своїх можливостей і здібностей. У таких студентів можуть виникати труднощі з визначенням цілей і шляхів їх досягнення. Нереалістичний рівень домагань у студентів з низьким рівнем рефлексії супроводжується підвищеною вимогливістю до оточуючих. Студенти мають труднощі у реалізації власних життєвих планів. Зазвичай студенти орієнтовані на підкорення і часто виявляють безпорадність. Однією з проблем таких людей може стати планування власних дій у близькому часі і співвіднесення з перспективою. Занижений рівень домагань може спричинити прояви дезадаптивної поведінки, неефективність діяльності, труднощі у міжособистісному спілкуванні. Заниження рівня домагань, що розвивається внаслідок дефіциту соціально значущого успіху, може викликати зниження мотивації, невпевненість і страх помилок.

Для студентів із середнім рівнем рефлексійності притаманний реалістичний (18,3 %) і високий (13 %) рівень домагань. Студенти з високим рівнем рефлексійності виявили реалістичний рівень домагань (10,2 %). Такі студенти відрізняються впевненістю, наполегливістю у досягненні мети, значною

продуктивністю діяльності. Рівень домагань відповідає здібностям індивіда. Високий рівень домагань може передбачати визначення цілей більш складних і досяжних, а також поєднується з впевненістю у цінності власних дій, із прагненням до самоствердження, відповідальністю, корекцією орієнцій за рахунок власних зусиль. Студенти впевнені у собі, комунікабельні, шукають самоствердження, налаштовані на успіх, розраховують власні сили і зусилля з цінністю досягнень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі пошуку взаємозв'язків рефлексійності та самоактуалізації особистості ми виявили позитивну динаміку у підвищенні кількісних показників рівнів рефлексійності протягом навчання майбутніх учителів молодшої шкільної ланки в закладі вищої освіти (наприклад, відбувається зміна показників високого рівня з 1,7 % на 2 курсі до 6,6 % на 5 курсі навчання), що свідчить про сензитивність вказаного періоду для розвитку досліджуваних якостей. Якісно оцінюючи цей процес, відзначимо поступове перетворення невміння студентів аналізувати власні помилки, розмірковувати та усвідомлювати труднощі постановки життєвих цілей на конструктивний контроль і аналіз діяльності, здатність бачити своє професійне майбутнє, планувати шляхи професійної самореалізації.

Досліджуючи кореляцію рівнів рефлексійності і окремих показників самоактуалізації майбутніх учителів ми на якісному рівні встановили між ними зв'язок. Зокрема, профіль особистості із високим та середнім рівнями рефлексійності характеризується *перспективністю рефлексії*, тобто вираженою схильністю майбутніх учителів розмірковувати про майбутню діяльність, планувати, уявляти мету і результати власної професійної діяльності; *вираженістю особистісного та професійного компонентів рефлексії*, що демонструє їхнє прагнення до самоусвідомлення, увагу до природи людини, розмірковування про потенційні можливості професійної самоактуалізації; *реалістичністю рівня домагань*, що відрізняє їхню впевненість, наполегливість у досягненні мети, значну продуктивність діяльності.

Профіль особистості з низьким рівнем рефлексійності характеризується *ретроспективністю рефлексії*, тобто схильністю суб'єкта до аналізу власних помилок, розмірковуванню над причинами, передумовами, мотивами діяльності; *вираженістю емоційного*

компоненту рефлексії, який демонструє спрямованість на примітивні уявлення про природу людини та перевагу емоційної оцінки подій, досвіду і явищ; *нереалістичністю, заниженістю рівня домагань*, що зумовлює виникнення у студентів труднощів із визначенням цілей і шляхів їхнього досягнення, із реалізацією власних життєвих планів, а також підвищення вимогливості до оточуючих. Однією з проблем таких студентів може стати планування власних дій у близькому часі і їхнє співвіднесення з професійною перспективою.

Оскільки взаємозв'язок показників рефлексивності з показниками процесу самоактуалізації і виявлення позиції рефлексивності у процесі самоактуалізації студентів дозволяє прогнозувати персональні освітні траєкторії майбутніх учителів початкових класів, то *перспективами нашого дослідження* вбачаємо продовження пошуків кореляційних показників розвитку професійної самоактуалізації студентів спеціальності «Початкова освіта».

Література

- Андрієвська В. М. Проектування дидактичних ситуацій у навчанні молодших школярів з використанням комп'ютера : автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.09. Харків, 2009. 20 с.
- Афанасенко Л., Мартинюк І., Омельченко Л., Шамне А., Шмаргун В., Яшник С. Психологія стресостійкості студентської молоді. За заг. ред. В. Шмаргуна. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.
- Бадер В. І., Борисов В. В., Вікторенко І. Л., Гаврілова Л. Г., Галенко А. М. Шляхи формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів : колект. наук. монографія. За ред. В. І. Бадер. Київ, 2014. 309 с.
- Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1979. № 4. С. 23–34.
- Борисов В. В. Формування готовності вчителя до дослідницької педагогічної діяльності в умовах поетапної підготовки студентів педагогічного ВУЗу: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02. Київ : УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. 22 с.
- Борисов В., Гевко І. Позиція рефлексії в процесі самоактуалізації майбутніх вчителів початкових класів. № 1 2020. URL : <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/100-107/4047> (дата звернення: 13.06.2020)
- Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія. Житомир : Житомирський державний університет, 2003. 192 с.
- Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45–57.
- Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Харків, 2005. 19 с.
- Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. 2009. № 3. С. 180–194.
- Кочарян О. С., Ягнюк Я. К. Духовний вимір психічного здоров'я студентської молоді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2011. Вип. 45. No 937. С. 149–154.
- Кулюткин Ю. Н., Сухобская Г. С. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся. Москва : Педагогика, 1971. 214 с.
- Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Київ : Наукова думка, 1999. 216 с.

- Мамчич О. Б. Формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів початкової школи у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003. 20 с.
- Марусинець М. М. Система формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Івано-Франківськ, 2012. 454 с.
- Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна. Модифікація Парафіян. 2020. URL : <https://cutt.ly/Phqj4Rc>
- Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / Упор. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та інш. / За заг. ред. М. Грищенка. Київ. : МОН, 2016. 40с.
- Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність. Київ : НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2011. 287 с.
- Павленко А. І. Сучасна методологія педагогіки: значення, роль і місце вчення про рефлексію *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін..]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2019. Вип. 1(1). С. 28–39.*
- Пільова С. Г. Формування організаційної компетентності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2011. 160 с.
- Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3. [Укладачі: Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. Харків : ХНУімені В. Н. Каразіна, 2013. 88 с.
- Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с.
- Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. За заг. ред. О. В. Скрипченка. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
- Тест смысловых ориентаций (адаптация Д. А. Леонтьева) 1986. URL : <https://psytests.org/personal/tso.html>
- Dobrova S. Reflex as a stepping stone of valuable reverse relation in education of mother tongue. Knowledge – International Journal. Humanities, 2018. 26(3): 751–757. URL: <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/550/1017>.
- Elkins D. P. Talk at conference of association for humanistic psychology. N.Y., 1979; Elkins, D. P. The Human Elements of Psychotherapy: A Nonmedical Model of Emotional Healing. 1st Edition, Kindle Edition. 155 p.
- Posner G. J. Field Experience: A Guide to Reflective Practice. NY., 2009. 168 p.
- Valverde L. The self-evolving supervisor. In Sergiovanni, T. (Ed.) Supervision of teaching (pp. 81–89). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development, 1982.

References

- Andriievska, V. M. (2009). Proektuvannia dydaktychnykh sytuatsii u navchanni molodshykh shkoliariv z vykorystanniam kompiutera [Designing didactic situations in teaching junior schoolchildren using a computer]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk 13.00.09. Kharkiv (ukr).
- Afanasenko, L., Martyniuk, I. & Omelchenko, L., Shamne A. & Shmarhun, V., Yashnyk, S. (2018). Psykholohiia stresostiikosti studentskoi molodi [Psychology of student youth stress resistance]. Za zah. red. V. Shmarhuna. Kyiv : Vydavnychiy tsentr NUBiP Ukrainy (ukr).
- Bader, V. I., Borysov, V. V. & Viktorenko, I. L. & Havrilova, L. H. & Halenko, A. M. (2014). Shliakhy formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv [Ways of formation socio-cultural competence for future teachers] : kolekt. nauk. monohrafiia. Za red. V. I. Bader. Kyiv (ukr).
- Bozhovich, L. I. (1979). Etapy formirovaniya lichnosti v ontogeneze [Stages in the Formation of the Personality in Ontogeny]. Voprosy psikhologii. [Issues Related to Psychology]. № 4. 23–34 (rus).
- Borysov, V. V. (1997). Formuvannia hotovnosti vchytelia do doslidnytskoi pedahohichnoi diialnosti v umovakh poetapnoi pidhotovky studentiv pedahohichnoho VUZu [Formation of teacher's readiness for research pedagogical activity in the conditions of step-by-step training of students of pedagogical high school]: avtoref. dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.02. Kyiv : UDPU im. M. P. Drahomanova (ukr).
- Borysov V. & Hevko, I. (2020). Pozytyiia refleksii v protsesi samoaktualizatsii maibutnykh vchyteliv pochatkovykh klasiv [The position of reflection in the process of future primary school teachers' self-actualization]. № 1.

Retrieved from : <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/100-107/4047> (data zvernennia: 13.04.2020) (ukr).

- Dubaseniuk O. A., Semeniuk, T. V. & Antonova, O. Ye. (2003). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia do pedahohichnoi diialnosti [Professional training of future teachers for pedagogical activity]: monohrafiia. Zhytomyr : Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet (ukr).
- Karpov, A. V. (2003). Refleksyvnost kak psykhycheskoe svoistvo y metodyka ee dyahnostyky [Reflexivity as a mental property and methodology for its diagnosis]. *Psykholohycheskyi zhurnal [Psychological Journal]*. T. 24. № 5. 45–57 (ukr).
- Katsova, L. I. (2005). Formuvannia profesiinoho interesu u maibutnikh uchyteliv u protsesi pedahohichnoi praktyky [Formation of the future teacher's professional interest during the process of pedagogical practice]: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv (ukr).
- Korniika, O. M. (2009). Suchasni pidkhody do vyvchennia komunikatyvnoi kompetentnosti osobystosti [Modern approaches in professional communicative competence study]. *Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of Modern Psychology]*: zbirnyk naukovykh prats. № 3. 180–194 (ukr).
- Kocharian, O. S. & Yahniuk, Ya. K. (2011). Dukhovnyi vymir psykhychnoho zdorov'ia studentskoi molodi [The spiritual dimension of students' mental health]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina [Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of Psychology]*. Seria «Psykholohiia». Vyp. 45. No 937. 149–154 (ukr).
- Kulyutkin, YU. N., Suhobskaya, G. S. (1971). Individual'nye razlichiya v myslitel'noj deyatel'nosti vzroslykh uchashchihsya. [Individual differences in the mental activity of adult students]. Moscow : Pedagogika (rus).
- Maksymenko S. D. Psykholohiia v sotsialnii ta pedahohichnii praktytsi [Psychology in social and pedagogical practice]. Kyiv : Naukova dumka, 1999. (ukr).
- Mamchych, O. B. (2003). Formuvannia linhvistychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladykh [Formation of linguistic competence of future primary school teachers in Pedagogical High Schools]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv (ukr).
- Marusynets, M. M. (2012). Systema formuvannia profesiinoy refleksii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [The system of formation of professional reflection of future primary school teachers]: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Ivano-Frankivsk (ukr).
- Metodyka diahnostyky samoostinky Dembo-Rubinshteina. Modyfikatsiia Parafiiian. [Dembo Rubinstein Methodology: A Study of Self-Esteem. Modification of Parishes]. (2020). Retrieved from : <https://cutt.ly/Phqj4Rc> (ukr).
- Hrynevych, L., Elkin, O. & Kalashnikova S. (Eds). (2016). Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [The New Ukrainian school: conceptual principles of secondary school reform]. Kyiv : MON. (ukr).
- Oksamytna, S. (2011). Mizhgeneratsiina klasova ta osvithnia mobilnist [Intergenerational class and educational mobility]. Kyiv : NaUKMA; Ahrar Media Hrup. (ukr).
- Pavlenko, Anatolii (2019). Modern methodology of education science: importance, role and position of reflection theory *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others]. Zaporizhzhia : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education —Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council. Iss. 1(1). 28–39 (ukr).
- Pilova, S. H. (2011). Formuvannia orhanizatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv u protsesi profesiinoy pidhotovky [Formation of the organizational competence of future teachers in the process of professional training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Odesa (ukr).
- Yavorovska, L. M., Kamyshnikova, R. F. & Polivanova, O. Ye. & Yanovska, S. H. & Kudelko, S. M. (Eds.) (2013). Psykholohichni osoblyvosti studentskoho viku. Na dopomohu kuratoram. [Psychological features of student age: to help curators]. Vyp. 3. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina (ukr).
- Rubinshtejn, S. L. (2000). Osnovy obshchej psihologii [Fundamentals of general psychology]. St. Petersburg : Piter. (rus).
- Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V. & Ohorodniichuk, Z. V. (2001). Vikova ta pedahohichna psykholohiia [Age and Pedagogical Psychology]: navch. posib. Za zah. red. O. V. Skrypchenka. Kyiv : Prosvita (ukr).

- Test smyslozhiznennyh orientacij (adaptaciya D. A. Leont'eva) [Test Meaningful Life Orientations (in adaptation of D.A Leontiev)] (1986). Retrieved from : <https://psytests.org/personal/tso.html> (rus).
- Dobrev, S. (2018). Reflex as a stepping stone of valuable reverse relation in education of mother tongue. Knowledge – International Journal. Humanities, 26(3): 751–757. URL : <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/550/1017> (eng).
- Elkins, D. P. (1979). Talk at conference of association for humanistic psychology. N.Y., Elkins, D. P. The Human Elements of Psychotherapy: A Nonmedical Model of Emotional Healing. 1st Edition, Kindle Edition. (eng).
- Posner, G. J. (2009). Field Experience: A Guide to Reflective Practice. NY. (eng).
- Valverde, L. (1982). The self-evolving supervisor. *Supervision of teaching*. Alexandria, VA (eng).

**ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ УРОВНЕЙ РЕФЛЕКСИВНОСТИ
И ПОКАЗАТЕЛЕЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
В УЧРЕЖДЕНИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Вячеслав Борисов, доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры педагогики и методик обучения, Хортицкая национальная академия, Запорожье, Украина, e-mail: borysow13@gmail.com

Светлана Лупинович, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой педагогики и методик обучения, Хортицкая национальная академия, Запорожье, Украина, e-mail: svetlanalupinovich@gmail.com

В научной статье освещаются результаты эмпирического исследования корреляции показателей рефлексивности с показателями процесса самоактуализации у студентов специальности «Начальное образование» (со 2 по 5 курс обучения). Целью статьи является предоставление качественной характеристики установленным связям между исследуемыми свойствами. С помощью методов диагностики было установлено соотношение уровней рефлексивности студентов с такими показателями их самоактуализации, как: составляющие процесса рефлексирования, разновидности рефлексии, смысложизненные ориентации, уровень притязаний студентов.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, рефлексивность, уровень рефлексивности, самоактуализация, уровень притязаний, рефлексия, смысложизненные ориентации.

**THE STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEVELS OF REFLEXIVITY
AND INDICATORS OF SELF-ACTUALIZATION AMONG FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Viacheslav Borysov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Teaching Methods, Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: borysow13@gmail.com

Svitlana Lupinovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Teaching Methods, Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: svetlanalupinovich@gmail.com

The article outlines the results of an empirical study investigating the correlation between the indicators of reflexivity and indicators of the self-actualization process among the students majoring in "Primary Education" (from 2 to 5 courses). The goal of the article is to provide a qualitative description of the established relationship between the studied properties. With the help of diagnostic methods, the relationship between the levels of students' reflexivity was established with such indicators of their self-actualization as: components of the reflexivity process, types of reflexivity, life-purpose orientations, levels of student aspirations.

By studying the correlation of the reflexivity levels and individual self-actualization indicators of future teachers at a qualitative level, a link was established between them. In particular, the profile of a person with high and medium levels of reflexivity is characterized by the perspectiveness of reflection, i.e. marked tendency of future teachers towards thinking about future activities, planning, presenting the goal and results of their own professional activities; the expression of personal and professional components of reflection, which demonstrates their desire for self-awareness, attention to human nature, reflection on the potential of professional self-

actualization; realistic level of aspirations, which distinguishes their confidence, persistence in achieving the goal and significant productivity.

The profile of a person with a low level of reflexivity is characterized by retrospectiveness of reflection, i.e. the tendency to analyze their own mistakes, thinking about the causes, preconditions, motives of activity; the expressiveness of the emotional component of reflection, which demonstrates the focus on primitive vision of human nature and prevalence of emotional evaluation of events, experience and events; unrealistic low level of aspirations, which causes difficulties in defining student goals and ways to achieve them, difficulties with the implementation of their own life plans, as well as increasing demands on others. One of the problems of such students may be planning their own actions in the near future and their correlation with the professional perspective.

Key words: future primary school teacher, reflexivity, level of reflexivity, self-actualization, level of aspirations, reflection, life-purpose orientations.

Авторський внесок кожного із співавторів: Борисов В. В. – 70 %, Лупінович С.М. – 30 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 15.04.2020

Прийнята до друку / Accepted 24.06.2020

Унікальність тексту 94,5 % (Unicheck ID 1005370153)

© Борисов Вячеслав Вікторович, Лупінович Світлана Миколаївна

УДК 378.147

Ігор Васильович Гевко

ORCID ID: 0000-0003-1108-2753

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри комп'ютерних технологій,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна,
gevko.i@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ

В оглядовій статті представлено результати наукової рефлексії можливостей використання дистанційної освіти в закладах вищої освіти України. В статті наголошується, що цифровізація впливає не лише на зміст освіти, але й на його організацію. Ці процеси мають неоднозначні наслідки для позиціювання як університетів, так і викладацької праці. Цифровізація освіти відкриває нові перспективи для будь-якої професійної сфери, оскільки дає можливість розширювати контекст діяльності, організовувати міжнародну співпрацю, створювати віртуальні групи та спільноти, форуми та чати, забезпечувати доступ до матеріалів різних форматів (текстів, мультимедіа, телебачення тощо), розширювати можливості спілкування з носіями мови через різноманітні Інтернет-системи, тощо.

Ключові слова: дистанційна освіта, цифрові технології, цифрова грамотність, освітні платформи, цифрові інформаційні ресурси.

Вступ. Сучасна система освіти повинна готувати нове покоління фахівців до професійної діяльності в глобальному інформатизованому соціальному просторі. Стрімкі темпи розвитку цифрових інформаційних ресурсів у різних галузях діяльності передбачають, що не менше 40–50% населення мусять мати вищу фахову освіту. За

оцінками футурологів, в інформаційному суспільстві вищу освіту повинні мати 60–90% фахівців.

В Україні в силу складних економічних умов має місце така особливість: студенти не завжди можуть регулярно відвідувати заняття в силу того, що вони змушені поєднувати навчання з роботою.